

FEHIM DŽ. SPAHO

ARHIV ORIJENTALNOG INSTITUTA U SARAJEVU

Orijentalni institut u Sarajevu je osnovan Uredbom Vlade NR Bosne i Hercegovine od 21. aprila 1950. godine. Time je u sastav Orijentalnog instituta ušao i Turski arhiv, koji se do tada nalazio u sastavu Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Građa koja se u tom arhivu nalazila predstavljala je osnovu stručnog i naučnoistraživačkog rada tog instituta u njegovom istorijsko-osmanističkom planu. U tom smislu je Uredbom bilo određeno da primarni zadatak Instituta bude da »sakuplja, čuva, obrađuje i objavljuje turski arhivski i ostali orijentalni rukopisni materijal«. Do danas to je ostao najvažniji zadatak Orijentalnog instituta, iako se djelokrug rada znatno proširio. Od početka i sve do danas u Institutu je postojalo Istorijsko odjelenje (prvobitno nazvano Arhivsko-istorijsko odjelenje, a zatim Odjelenje za osmanistiku) u okviru kojeg se nalazio i navedeni arhiv.

Do sada su napisana dva pregleda građe koju sadrži arhiv Orijentalnog instituta. Prvi, napisan 1964. godine, odnosi se na cjelokupnu građu arhiva¹ i daje sumarni pregled kompletnog materijala, dok drugi, iz godine 1965, daje uvid u građu samo fonda Vilajetskog arhiva koji sadrži administrativne materijale i drugu dokumentaciju iz posljednjih trideset godina osmanske uprave u Bosni i Hercegovini.² S obzirom da se stanje arhivskih fondova od 1964. godine promijenilo, potrebno je da se povodom 25-godišnjeg jubileja Instituta pruži kompletan prikaz današnjeg stanja građe u arhivu. Isto tako, da bi se istakao stvarni značaj ovog arhiva, treba se, barem u najkraćim crtama, osvrnuti i na radove i djela koja su proistekla iz ove građe, a koja nisu malobrojna.

¹ Hadžibegić Hamid, *Arhivski materijal u Orijentalnom institutu u Sarajevu*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, god. I, I (1961), str. 203—209.

² Isti, *Arhiv Bosanskog vilajeta*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, god. IV—V (1964/65), str. 75—84.

Arhiv Orijentalnog instituta je danas jedini arhiv u našoj zemlji koji čuva i obrađuje do danas sačuvanu tursku istorijsku građu koja je nastala tokom dugogodišnje osmansko-turske vladavine u našim krajevima. Taj arhiv je kasnije, radom nekolicine naših istaknutih osmanista, obogaćen i mikrofilmovanom ili fotokopiranom građom, koja se odnosi na naše krajeve, iz mnogih evropskih i istočnih kulturnih centara, a posebno iz Istanbula, dugogodišnjeg sjedišta organa centralne vlasti, gdje je sačuvana najvrijednija istorijska građa i za naše krajeve. Zato će ovaj prikaz i biti podijeljen na dva dijela, originalna građa i fotokopirana i mikrofilmovana građa.

I ORIGINALNA GRAĐA*

1. *Zbirka Manuscripta turcica*. Ova zbirka sadrži građu iz perioda od XVI do XIX stoljeća. Prije osnivanja Orijentalnog instituta bilo je registrovano 5.216 dokumenata; dakle, toliko je preuzeto od Turskog arhiva Zemaljskog muzeja. Ta je zbirka tokom vremena znatnije povećana tako da je danas u tri knjige inventara zavedeno 7.156 brojeva. Ovi su dokumenti nabavljeni i otkupljivani u toku dugog niza godina i taj posao iznalaženja građe za ovu zbirku stalno traje, tako da se broj neprestano povećava, mada se danas sve rjeđe pronalaze vrijedniji dokumenti. Neki brojevi u ovoj zbirci sadrže 2—3 pa i više dokumenata.

Ova zbirka sadrži fermene, berate, bujruldije bosanskih valija, sudska rješenja, tapije, izvode iz sumarnih deftera, razne izvještaje, finansijske isprave, itd. Poseban značaj imaju fermeni, berati i bujruldije, naročito za proučavanje istorije Bosne i Hercegovine, tim prije što se radi o originalnim dokumentima, a ne o prepisima. Isto tako neki fermeni i berati imaju izvanrednu umjetničku vrijednost jer su najčešće pisani ukrasnim pismom *dīvanī*, često u više boja gdje dominiraju zlatna i tamnoplava. Poseban ukras na ovim dokumentima predstavljaju tuge, čime bi, svakako, trebalo da se pozabave naši istoričari umjetnosti.

Zbirka *Manuscripta turcica* sadrži materijal za izučavanje pitanja iz raznih oblasti i korištena je u mnogim radovima naših naučnih radnika. Ovdje ćemo navesti samo neke interesantne teme koje se mogu izučavati na osnovu ove građe.

Poznato je da su protiv osmanske vlasti podizane mnoge bune i ustanci, šireg ili užeg značaja. O ovoj tematici u navedenoj zbirci dokumenata naći ćemo dosta podataka. Isto tako, tu su podaci o hajdučiji, izbjeglicama, novinarstvu, štampi, građevinarstvu, porezima, rudarstvu, itd. Bilo bi potrebno dosta prostora da se o svakoj

* Ovdje je građa prikazana hronološki.

temi nešto kaže, zato će biti navedeno samo nekoliko zanimljivijih dokumenata iz ove zbirke.

Ima vrlo interesantnih dokumenata u kojima se tretiraju pitanja iz oblasti građevinarstva. Tako, na primjer, postoji podnesak bosanskog valije od 30. XI 1868. godine, upućen velikom veziru, koji daje podatke o popravku puta preko Majevice i njegovom dovršavanju u dužini od 41.199 metara. Ističe se da je stari put koji je izgrađen prije četiri godine imao veliki uspon preko planine Majevice, pa su prevozna sredstva imala teškoća.³ Isto tako je interesantan izvještaj Zvorničkog upravnog vijeća od 9. VI 1872. godine o gradnji keja u Brčkom u dužini od 190 metara.⁴ Tu su još dokumenti o gradnji glavne ceste Sarajevo—Mostar,⁵ kao i dokumenti o opravkama tvrđava i drugih, manjih ili većih građevina.

U zbirci nalazimo i dokumente o gusarima i njihovim napadima na lađe. Jednim fermanom iz 1796. godine se izvještava da jedna danska lađa ide iz Trsta u Hamburg sa tovarom od 6.000 bakrenih ploča, što pripada austrijskoj carici. Naređuje se da se dobro pazi da lađa ne bi bila napadnuta od strane gusara.⁶ Tu je i predstava nekog trgovca u kojoj se žali da još nije primio odštetu od austrijske vlade za lađu kojom je, pod austrijskom zastavom, prenosio državno žito iz Atine u Istanbul, a koju su mu sa svom robom zaplijenili i oduzeli gusari sa Malte. Moli tursku vlast za intervenciju.⁷

Brojni su dokumenti i o naseljavanju izbjeglica iz raznih krajeva u Bosnu u XIX stoljeću, a naročito iz Srbije. Mnogi dokumenti sadrže kompletne popise doseljenog stanovništva. Iz ove tematike je posebno interesantna prepiska između Carigrada i bosanskih vallija o naseljavanju čerkeskih »muhadžira« sa Kavkaza po Bosni 1864. godine do čega nije došlo zbog raznih okolnosti. Ova prepiska sadrži 62 spisa.⁸

Zanimljiv je dokument iz 1853. godine u kojem se govori o zajedništvu i saradnji svih vjerskih grupa u Bosni i Hercegovini. To je bujrukdija bosanskog valije Mehmed Huršid-paše upućena kajmekamu Travničkog sandžaka i vođama svih vjerskih grupa u kojoj im se javlja da je Turska objavila rat Rusiji, te im se naređuje da se muslimani i kršćani međusobno bratski paze i da svaka od vjera pošalje pismenu obavezu Vilajetu da će se jedni prema drugima bratski odnositi.⁹

Zbirka Manuscripta turcica sadrži i primjerke novina iz XIX stoljeća. To su novine »Zastava«, »Narodni glas«, »Il Cittadino« i »Messenger de Vienna« iz perioda od 1873—1877. koje su pisale protiv osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini.¹⁰ Kad se već govori o

³ MT 3184.

⁴ MT 3183.

⁵ MT 3185.

⁶ MT 6113.

⁷ MT 6086.

⁸ MT 3136.

⁹ MT 4125.

¹⁰ MT 3166.

novinama da spomenemo i dokument o zabrani rasturanja nekih novina u Bosni i Hercegovini. To je okružnica bosanskog valije od 1. IX 1873. u kojoj se upozorava da se zabranjuje rasturanje sljedećih novina: »Zastave«, »Naroda«, »Obzora«, »Pančevca«, »Žiže« i »Domaćeg ljekara« iz Austrije, »Mlade Srbadije«, »Vidovdana« i »Glasa naroda« iz Srbije, te »Crnogorskog glasnika« iz Crne Gore.¹¹

Brojna je i grupa dokumenata u kojim se govori o odnosima Turske sa drugim državama, u prvom redu sa Austrijom, naročito pred okupaciju 1878, zatim sa Srbijom, Crnom Gorom, kao i Rusijom. S obzirom na političke prilike u ovom kraju svijeta u XVIII i XIX stoljeću vrlo je važno bilo poznavati prilike u drugim zemljama, pa su izvještaji špijuna veoma interesantni. Ovdje ćemo spomenuti jedan takav izvještaj nekih konfidenata o političkim prilikama u Austriji, Mađarskoj, Veneciji i Francuskoj koji je od strane beogradskog vezira upućen Porti 30. II 1715.¹²

Navođenjem ovih nekoliko dokumenata, pokušali smo, u najkraćim crtama, samo ukazati na interesantnost materijala koji pruža ova zbirka.

Dokumenti zbirke Manuscripta turcica su zavedeni u tri knjige inventara i za svaki pojedinačni dokument napisan je regist. Pored toga, postoji i kartoteka, i to hronološka, po vlastitim i geografskim imenima, kao i tematska kartoteka.

2. *Zbirka sidžila.* Djelovodne knjige (protokoli) mjesnih sudova, tzv. sidžili, prvorazredni su izvori za izučavanje lokalne istorije pojedinih mjesta i krajeva. Velika je šteta što je sačuvan mali broj tih izvora. I ono što je sačuvano u većini slučajeva je nekompletno, tj. ne predstavlja cjelinu niti za jedan kadiluk ni po njihovom redoslijedu ni po cjelovitosti pojedinih protokola jednog kadije. Ali ipak, i ovako mali broj sačuvanih sidžila predstavlja značajnu građu.

U sidžile su često unošena kompletna sultanova naređenja (fermani, berati), pa je na taj način sačuvano mnoštvo prepisa ovih dokumenata čiji su originali izgubljeni. Isti je slučaj i sa naređenjima koje je izdavao valija nižim organima vlasti (bujrukdije) čiji je broj u sidžilima prilično veliki. Osim toga, tu su i dokumenti iz redovnog sudskog poslovanja. Tako se mogu naći i podaci o cijinama životnih namirnica koje su utvrđivane pred kadijom. Vršen je i razrez izvjesnih poreza na područna sela kadiluka uz prisustvo i saradnju njihovih predstavnika. Dosta prostora u sidžilima zauzimaju dokumenti o obavljenim vjenčanjima. Isto tako registrovani su sudski procesi o raznim pitanjima; najviše je rasprava u vezi s ubistvima, krađama, o poreskim pitanjima (bilo da je riječ o većem razrezivanju poreza od propisanog, bilo o pokušajima utaje) itd. Iz ovoga se vidi da je građa koju sadrže sidžili, odnosno registri kadija, raznovrsna, te predstavlja veoma značajne izvore.

¹¹ MT 3118.

¹² MT 6126.

Zbinka sidžila arhiva Orijentalnog instituta sastoji se od 66 sidžila, a obuhvata period od XVII do XIX stoljeća. Sljedeći pregled sadrži podatke o broju sidžila određenog kadiluka i o godinama koje obuhvataju:

- 17 sidžila travničkih kadija od 1785. do 1876. godine
- 10 sidžila ljubinskih kadija od 1735. do 1855. godine
- 9 sidžila mostarskih kadija od 1631. do 1871. godine
- 8 sidžila blagajskih kadija od 1756. do 1829. godine
- 4 sidžila fojničkih kadija od 1784. do 1877. godine
- 3 sidžila zeničkih naiba od 1756. do 1864. godine
- 2 sidžila trebinjskih kadija od 1865. do 1878. godine
- 2 sidžila duvanjskih kadija od 1863. do 1878. godine
- 1 sidžil jajačkog kadije od 1692. do 1694. godine
- 1 sidžil tešanjskog kadije od 1741. do 1746. godine
- 1 sidžil gračaničkog kadije od 1793. do 1800. godine
- 1 sidžil prozorskog kadije iz 1842. godine
- 1 sidžil prijedorskog naiba od 1868. do 1876. godine
- 1 sidžil prusačkog kadije od 1869. do 1872. godine
- 1 sidžil skopskog kadije od 1791. do 1793. godine
- 1 sidžil bijeljinskog kadije iz 1870. godine
- 1 sidžil ljubušskog kadije iz 1788. godine

fragmenti sidžila sarajevskog kadije iz 1775. i 1776. godine

fragmenti sidžila visočkog kadije iz druge polovice XVIII stoljeća.

Sidžili su zavedeni u knjigu inventara. U okviru stručnog rada arhivskih radnika Instituta izrađena su regesta svih sadržanih dokumenata sljedećih sidžila: dva mostarska (1669/70. i 1681—1684. godine), jedan blagajski (1756—1762. godine), dva zenička (1828—1838. i 1861—1863. godine), jedan fojnički (1784—1789. godine) i jedan jajački (1692—1693. godine).

3. *Fond Vilajetski arhiv.* Ovo je najveći fond arhiva Instituta; u njemu ima oko 200.000 dokumenata. Sadrži građu koja je nastala u posljednjih tridesetak godina turske uprave u Bosni i Hercegovini. U stvari, to su spisi koje je centralna vilajetska uprava primala od manjih administrativnih jedinica (sandžaka i kadiluka), odnosno koje je ona slala tim jedinicama, kao i građa koju je Uprava vilajeta primala od centralne vlade u Istanbulu.

Ova građa je naslijeđena od bivšeg Turskog arhiva Zemaljskog muzeja, ali u nesređenom stanju. Do sada je ova građa razvrstana po godinama (1852. do 1878. godine), a oko 6.000 predmeta je obrađeno i zavedeno u knjige inventara.

Osim navedenih pojedinačnih dokumenata, sačuvano je i 450 knjiga, protokola u koje je uvođena poslana i primljena građa s datumom otpreme ili prijema i kratkim sadržajem spisa. Ovi protokoli predstavljaju značajan izvor za izučavanje sistema vođenja spisa u turskoj administraciji u drugoj polovici XIX stoljeća.¹³ Ove knjige su značajne i zbog toga što one sadrže i rezimiranu dokumentaciju koju ne sadrži navedeni fond pojedinačnih dokumenata, tj. predmete koji su otpremljeni.

S obzirom na već ranije spomenuti rad o Vilajetskom arhivu,¹⁴ ovdje neće biti govora o osnivaču ovog fonda (Vilayet-i Bosna) i njegovoj administrativnoj organizaciji jer je to u navedenom radu obrađeno, nego će biti ukazano na značajnije teme i materijale koje nam pruža ova građa. Ova dokumentacija potječe iz vremena kada je Turska gotovo već izgubila vlast u Bosni i Hercegovini. To vrijeme bilo je ispunjeno neprestanim sukobima sa susjednim zemljama (Srbija, Crna Gora, Austrija) i unutarnjim neredima u zemlji; stalno se je mijenjao poreski sistem. Razumljivo je onda što najveći broj dokumenata ovog arhiva govori o toj tematici. Međutim, ima dokumenata i iz drugih oblasti, kao što je razvoj školstva, uspostavljanje poštanskih i telegrafskih linija, planovi za uspostavljanje željeznice itd. Pošto su političke prilike iz tog perioda uglavnom poznate, pružićemo nekoliko ilustracija o manje poznatoj tematici.

Druga polovica XIX stoljeća je vrijeme uspostavljanja modernijeg poštanskog sistema. Tako je bilo i u Bosni i Hercegovini. Osnivaju se i grade telegrafske linije u nekoliko pravaca. O tome ćemo naći podatke i u ovom fondu. To su dokumenti koji govore o uspostavljanju telegrafskih linija na relacijama Sjenica—Prijeopolje—Pljevlja—Srebrenica 1869. godine¹⁵ zatim Niš—Gradiška preko Bosne, iste godine, a za ovu liniju je odobreno 75.000 groša.¹⁶ Dalje, tu su podaci o otvaranju poštansko-telegrafskih stanica i o pravcima kojima je išla pošta iz Sarajeva.

Ima nekoliko dokumenata u kojima se govori o uspostavljanju željezničke pruge Banjaluka—Dobrljin; postoji i izvještaj iz 1872. godine o otvaranju dijela ove »banjalučke pruge«.¹⁷ Isto tako postoji i uputstvo za sječu šume koja je bila potrebna kao građa za izgradnju ove pruge.¹⁸

Interesantna je građa iz koje se može proučavati zdravstvena situacija stanovništva u Bosni i Hercegovini iz vremena kada su vladale mnoge zarazne bolesti i o mjerama koje su poduzimane protiv ovih bolesti. U jednom dokumentu iz 1858. godine navode se mjere predostrožnosti ikako bi se zaštitili gradovi od zaraznih bofe-

¹³ O ovome vid. Spaho Fehim, *Sistem turske administracije u Bosanskom vilajetu u XIX stoljeću*, Arhivist, god. XX/1970, br. 2, Beograd 1972, str. 121—124.

¹⁴ H. Hadžibegić, *Arhiv Bosanskog vilajeta*.

¹⁵ V. A. 151/69.

¹⁶ V. A. 140/69.

¹⁷ V. A. 176/72.

¹⁸ V. A. 1/72.

sti. U slučaju pojave kakvih bolesti naređuje se da se pozove liječnik i da se u tom mjestu odredi karantin.¹⁹ Poseban problem u pogledu zdravstvene situacije predstavljale su izbjeglice (koje su prenosile razne bolesti. O tome se govori u depeši mutesarrafa novopazarskog sandžaka upućenoj Upravi vilajeta 1864. godine u kojoj se kaže da je dosta izbjeglica pomrlo i da postoji opasnost da se bolesti, šuga i tifus, preko njih prenesu i na ostalo stanovništvo.²⁰ Izgleda da je 1866. godine u travničkom kraju vladala kolera o čemu govori dopis Šerif Osman-paše upućen travničkom kajmekamu u kome se kaže da se u Dalmaciji neće prihvatati vuna i slične stvari koje budu poslone iz ovog kraja zbog kolere (koja tamo vlada. O ovome je pružio obavještenja i austrijski konzul u Sarajevu.²¹

Vilajetski arhiv sadrži i dokumente o stočarstvu i šumarstvu, kao značajnim privrednim granama tog perioda. Bilo je godina kao 1864. kada je uginulo mnogo stoke zbog suše, pa Ministarstvo unutrašnjih poslova zabranjuje svaki izvoz stoke. O toj odredbi bili su obaviješteni svi sandžaci, kao i strani konzuli.²² Međutim, preduzimane su i razne mjere za suzbijanje stočnih bolesti. Tako zamjenik generalnog konzula Austro-Ugarske, na osnovu dopisa Zagrebačke generalne komande, navodi da se pojavila stočna epidemija u selima Žegar i Sokolac u bihaćkom sandžaku i ističe potrebu da se preduzmu ozbiljne mjere radi suzbijanja širenja epidemije.²³ Iz ove dokumentacije vidljive su i mjere koje su poduzimale vlasti protiv neracionalne sječe šuma, što je imalo za posljedicu pustošenje čitavih šumskih prostranstava. Iz dopisa koji je Ministarstvo finansija (Uprava šuma) uputilo Bosanskom vilajetu vidljivo je da je Rumelijsko željezničko preduzeće isjeklo šumu s obje strane pruge u bihaćkom i banjalučkom sandžaku u dužini od 20 km. Budući je to učinjeno uz učešće stranih šumskih inspektora naređeno je da se ovi odmah smijene.²⁴

Ovim kratkim izvodima i primjerima pokušalo se ukazati na raznovrsnost materijala u fondu Vilajetski arhiv. Spomenuta su samo neka pitanja koja nisu našla mjesta u navedenom radu H. Hadžibegića (vidi bilj. 2). Naravno, ima još dosta tema koje se mogu obrađivati na osnovu ove građe, ali su navedene samo neke interesantnije. Naučnim radnicima su za pregled ovog fonda na raspolaganju naučno-informativna pomagala koja postoje, a to su inventarske knjige izrađene za svaku godinu posebno u koje su unošena regesta za svaki pojedinačni predmet, kao i tematska kartoteka.

4. *Zbirka tapija.* Od originalne građe u arhivu Orijentalnog instituta čuva se još zbirka tapija. Ova je građa za sada samo raz-

¹⁹ V. A. 214/58.

²⁰ V. A. 43/64.

²¹ V. A. 141/66.

²² V. A. 59/64.

²³ V. A. 83/73.

²⁴ V. A. 51/72.

vrstana po godinama i kadilucima. Tapije su dokumenti o posjedovanju određenog zemljišta u kojima je naznačeno ime vlasnika, vrsta zemljišta i zemljišna površina (u dunumima) koja mu je pripadala. Sve tapije su iz druge polovice XIX stoljeća i obuhvataju uglavnom sve kadiluke u Bosni i Hercegovini. Međutim, s obzirom na činjenicu da u zbirci nema nekog kontinuiteta, to se ne može pratiti, na osnovu ovih tapija, promjena vlasništva na određenom zemljištu kroz neki duži vremenski period.

II MIKROFILMOVANA I FOTOKOPIRANA GRAĐA

Osim originalne građe, Orijentalni institut posjeduje i građu snimljenu po raznim arhivima i drugim ustanovama u zemlji i inostranstvu. Za ovu građu moglo bi se reći da predstavlja izvanrednu vrijednost, s obzirom na materijale koje sadrži. Ovo se odnosi naročito na raniji period (XV i XVI stoljeće), pogotovo zato što iz tog perioda u našoj zemlji ima vrlo malo sačuvane arhivske građe.

Kako je već rečeno, ovaj materijal je snimljen u raznim ustanovama u zemlji i inostranstvu. Ustanove u zemlji u kojima je izvršeno mikrofilmovanje su sljedeće:

1. Državni arhiv — Dubrovnik: sadrži razne snimke pojedinačnih dokumenata koji se odnose na različitu tematiku, a isto tako sadrži i oko 1.000 snimaka iz arhive porodice Resulbegović.

2. Arhiv Makedonije — Skopje: sadrži snimke zbirke tezkira i fragmente iz bitoljskih sidžila.

3. Gazi Husrev-begova biblioteka — Sarajevo: ovdje su mikrofilmovane mostarske vakufname iz XVI stoljeća.

4. Orijentalna zbirka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti — Zagreb: sadrži 88 snimaka raznih pojedinačnih dokumenata.

Najveći broj snimljene građe u inostranstvu je iz Turske, što je sasvim razumljivo kada se zna da je tu bio centar administracije Osmanske carevine. Tu je još građa iz Austrije (Nacionalna biblioteka u Beču), Francuske (Nacionalna biblioteka u Parizu) i Poljske (privatno vlasništvo prof. Rajhmana u Varšavi).

Veliku većinu snimljene građe u inostranstvu predstavljaju defteri, opširni i sumarni, uglavnom iz XV i XVI stoljeća koji se odnose na sve krajeve Jugoslavije pod nekadašnjom osmanskom upravom. Turske katastarske knjige, tj. defteri, naročito detaljni, sadrže bogat i raznovrstan materijal i predstavljaju izvanredno važne izvore za izučavanje društvene i ekonomske istorije Osmanske države uopće, a posebno popisanih oblasti. One pružaju sasvim konkretnu i vjerodostojnu građu koja se može primiti sa punim povjerenjem. Kako detaljni popisi sadrže ekonomske karakteristike svih naselja i objekata, koji su obuhvaćeni popisom, jasno je da pred-

stavljaju prvorazredne izvore za izučavanje ekonomske strukture popisanih naselja u određenom vremenu.

Evo sumarnog pregleda snimljenih deftera koje posjeduje Orijentalni institut:

- 25 deftera za bosanski sandžak od 1469. do 1640. godine
- 8 deftera za hercegovački sandžak od 1477. do 1582. godine
- 17 deftera za zvonički sandžak od 1512. do 1630. godine
- 23 deftera za smederevski sandžak od 1516. do 1620. godine
- 15 deftera za sandžak Pakrac svi iz druge polovice XVI st.
- 5 deftera za sandžak Klis od 1550. do 1617. godine
- 10 deftera za sandžak Srem od 1545. do 1614. godine
- 6 deftera za sandžak Segedin iz druge polovice XVI st.
- 7 deftera za sandžak Kruševac od 1473. do 1536. godine
- 2 deftera za sandžak Niš iz 1498. godine
- 4 deftera za Vidin od 1483. do 1586. godine
- 10 deftera za Crnu Goru od 1485. do 1570. godine
- 6 deftera za Vučitrn od 1455. do 1525. godine
- 2 deftera za Prizren iz 1530. godine
- 1 defter za Ohrid, nedatiran
- 1 defter za Braničevo iz 1467. godine
- 10 deftera za ejalet Budim od 1572. do 1691. godine.

Osim navedenih deftera, Institut raspolaže i fotokopijama tzv. *mühimme* deftera. To su, također, veoma važni izvori, naročito za izučavanje političke, privredne i kulturne istorije naših zemalja. Mikrofilmovan je materijal koji se odnosi na Bosnu, a djelomično na susjedne oblasti (sandžake). I sam naziv tih deftera govori o njihovom značaju (*mühimme* = važan). Ovi defteri predstavljaju knjige u kojima su zavedena sva carska naređenja o važnim pitanjima i događajima u Carstvu. Ta dokumentacija počinje od sredine XVI i seže sve do početka XIX stoljeća. U okviru stručnog rada u Institutu izrađena su do sada regesta za svu ovu dokumentaciju koja se odnosi na sandžake Bosanskog ejaleta.

Od fotokopirane građe treba još spomenuti i dokumente snimljene u Istanbulu koji govore o I srpskom ustanku.

*
**

Treba, na kraju, spomenuti i neke važne naučne rezultate, nastale korištenjem navedene arhivske građe Orijentalnog instituta. Najprije treba spomenuti nekoliko izdanja značajnih izvora. Institut je već odavno započeo izdavati posebnu ediciju pod nazivom *Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia* koja je podijeljena u serije: Zakonski spomenici, Defteri, Sidžili, Vakufname i Zbirka fermana, berata i drugih akata. Do sada su objavljene tri knjige izvora u ovoj ediciji. U okviru serije *Zakonski*

spomenici izišla je sveska pod naslovom Kanuni i kanunname²⁵ u kojoj su obrađeni kanuni za Bosnu i Hercegovinu iz XV stoljeća (1477, 1485. i 1489. godina) i XVI stoljeća (1516, 1530, 1539, 1542. i 1565. godina), zatim kanun-nama zvrničkog sandžaka i Zakon o carini Srebrenice iz 1548. godine, kanun-nama za kliški sandžak iz 1574. godine, kanuni za hercegovački sandžak iz 1637/38. godine, zakonski spomenici za Crnu Goru iz 1497, 1523, 1536. i 1570. godine i dvije kanun-name za skadarski sandžak (prva iz deftera koji je nastao između 1529—1536. godine, a druga iz 1570. godine). U izradi ove sveske učestvovali su naši poznati osmanisti Nedim Filipović, Hazim Šabanović, Branislav Đurđev, Hamid Hadžibegić i Muhamed Mujić.

U okviru serije *Defteri* objavljena su dva najstarija izvora koja se odnose na jugoslavenske zemlje. Prvi je defter pod naslovom Krajište Isa-bega Ishakovića.²⁶ To je sumarni defter koji daje popis, kako i sam naslov kaže, krajišta Isa-bega Ishakovića iz 1455. godine. Ovo krajište je obuhvatalo prostorno jedan koridor od Skoplja do Sarajeva, tačnije u popisu su obuhvaćeni vilajeti Zvečan, Jeleč, Sjenica, Ras, Nikšić, Hodidjed, Tetovo, Skopje i Vukova oblast (vilayet-i Vlk). Ovo djelo je značajno ne samo kao izdanje izvora, nego i zato što ima uvodnu studiju u kojoj je dat diplomatski prikaz svih vrsta popisnih deftera.

Druga knjiga ove serije nosi naslov Oblast Brankovića.²⁷ To je izdanje najranijeg opširijeg popisa oblasti Brankovića koji potječe iz 1455. godine. Ta oblast obuhvatala je nahije Trgovište, Klopotnik, Dolci, Morava, Vučitrn, Topolnica, Lab i vilajet Prištinu. Ovaj defter izdan je u dvije knjige; prva sadrži uvodnu studiju, prevod izvora, rječnik termina i registar ličnih i geografskih imena, a druga sadrži faksimile izvora.

Ovdje treba spomenuti i dva djela koja se baziraju, uglavnom, na defterima i na podacima koje oni pružaju. Djelo H. Šabanovića *Bosanski pašaluk*²⁸ daje pregled razvoja bosanskog pašaluka i njegovu upravnu podjelu. Tu je obuhvaćen cijeli period osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini i u dijelovima Hrvatske koji su bili pod turskom upravom. Osnovni i glavni izvori kojima se ovdje koristio autor su defteri za pojedine sandžake s ovoga područja. Drugo je djelo Tuzla i njena okolina u XVI vijeku.²⁹ Za razliku od Bo-

²⁵ *Kanuni i Kanun-name za bosanski, hercegovački, zvrnički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, Orijentalni institut, Sarajevo 1957.

²⁶ Dr Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića — zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo 1964.

²⁷ H. Hadžibegić, A. Handžić i E. Kovačević, *Oblast Brankovića —*

opširni katastarski popis iz 1455. godine, sv. 1 i 2, Orijentalni institut, Sarajevo 1972.

²⁸ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1959.

²⁹ Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo 1975.

sanskog pašaluka, gdje se daje uglavnom upravna podjela jednog većeg područja i kroz duži vremenski period, ovdje se daje cjelokupna istorija jednog kraja (sjeveroistočna Bosna), samo kroz jedno stoljeće. Obradena je ova problematika: stanovništvo, privreda, teritorijalna podjela i razvoj gradskih i seoskih naselja.

Osim ovih nekoliko, zaista krupnih djela, nastalo je mnoštvo manjih studija, zasnovanih na arhivskom materijalu iz arhiva Orijentalnog instituta. Spomenućemo samo neke naše poznate naučne radnike koji su tu crpili građu za svoje radove: To su: H. Kreševljaković, H. Hadžibegić, B. Đurđev, N. Filipović, H. Šabanović, A. Sućeska, A. Handžić, M. Vasić, O. Zirojević i mnogi drugi. S obzirom na činjenicu da se u ovom broju »Priloga za orijentalnu filologiju« objavljuje, između ostalog, i bibliografija radova u izdanjima Orijentalnog instituta, a vodeći računa o tome da je veliki broj radova i same građe objavljivan upravo u ovom časopisu upućujemo čitaoca na ovu bibliografiju.

S u m m a r y

THE ARCHIVES OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES OF SARAJEVO

This article contains a survey of the material kept at the Archives of the Institute of Oriental Studies of Sarajevo. The survey consists of two parts — the original material and material on microfilms and photocopies.

In the chapter Original Material a survey has been given of holdings and collections of the original material kept at the Archives. The collection *Manuscripta turcica* contains material from the 16th through 19th centuries. In three inventory books 7.156 numbers have been entered. The collection contains fermans, berats, bujrukdijas, court decisions, extracts from summary defters, financial documents, etc. A supplement to this collection contains summaries of several more interesting documents.

The collection of sidžils. This collection contains 66 sidžils (bookkeeping registers of local courts) from the middle of the 19th century to the end of the Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina. The importance of these sources for the study of history of various regions has been emphasized. At the end a summary survey of the number of sidžils of definite kadiluks and the years they comprise has been provided.

The holdings of Vilajetski arhiv. These are the biggest holdings of the Archives of the Institute and they number about 200.000 documents. They contain material which appeared in the last thirty years or so of the Turkish administration in Bosnia and Herzegovina. Regesta for about 6.000 subjects have been made. In

addition to individual documents, 450 books have been preserved, as well as protocols which registered shipped and received material, with dates of shipment and receipt and a brief summary of documents. The supplement to these holdings brings a number of summaries of more interesting documents.

The collection of tapijas. Tapijas are documents concerning proprietorship of land. All the tapijas in the collection date from the second half of the 19th century. This material is classified according to kadiluks and inside this classification, according to years.

In the chapter on Microfilms and Photocopied Material, a survey of photographed material in this country and abroad has been provided. In this country microfilming of a certain number of Turkish documents from Dubrovnik, Skoplje, Zagreb and Sarajevo has been carried out; the same thing has been done abroad — in Paris, Vienna, Warsaw, Ankara and Istanbul. Doubtless the most valuable and numerous material comes from Istanbul, the seat for many years of the Ottoman Empire. Defters concerning all Yugoslav lands have been primarily filmed. The article provides a survey of defters dealing with individual sanjaks, whose photocopies are kept at the Institute Archives. Also filmed has been a part of the material concerning the First Serbian Uprising.

At the end of the survey a brief review of editions of Turkish sources and some studies resulting from work on these sources prepared by men from the Oriental Institute has been given.